

کاربست روش تلفیقی SWOT-DEMATEL در مدیریت یکپارچه حریم شهرتهران

نوبخت سبحانی*، مریم بیرانوندزاده**، سینا سلمانزاده*** و احدالله احمدی پرگو****

نوع مقاله: علمی پژوهشی	تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۷/۲۷	تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۷/۳	شماره صفحه: ۲۷۱-۲۴۳
------------------------	-------------------------	-----------------------	---------------------

تحقق مدیریت یکپارچه حریم شهری یکی از علل اصلی مؤثر بر یکپارچگی ساختار مدیریت شهری است. پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه مدیریت یکپارچه حریم شهرتهران به روش توصیفی - تحلیلی تدوین شده و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تلفیقی SWOT-DEMATEL استفاده شده است. با استفاده از نظرات کارشناسان و خبرگان، مهمترین نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی مدیریت یکپارچه حریم شهرتهران جامعه استخراج شدند. نتایج تحقیق در بخش $D+R$ ، بین عوامل داخلی نشان می‌دهد که افزایش ناپایداری زیست محیطی با کسب بیشترین امتیاز $۷/۸۸$ و عدم تطبیق محدوده پیشنهادی با قوانین موجود با کسب امتیاز $۷/۴۰$ در جایگاه اول و دوم واقع شده‌اند و اثرگذاری بیشتری در کاهش مدیریت یکپارچه این پهنه دارند. در بخش قوت‌ها نیز نتایج گویای آن است که عملیات‌سازی حریم مصوب پایتخت در طرح جامع شهرتهران و تنوع بسترهای محیطی در توسعه گردشگری با بیشترین وزن‌های حاصل از دیمتل در جایگاه‌های اول و دوم واقع شده‌اند و اثرگذاری بیشتری در مدیریت آن دارند. از سوی دیگر نتایج عوامل خارجی نشان می‌دهد که عدم یکپارچگی در مدیریت پهنه در جایگاه اول و عدم هماهنگی میان تصمیم‌گیران، مجریان و تصمیم‌سازان در مدیریت یکپارچه حریم پایتخت از عمده‌ترین و اثرگذارترین تهدیدات پیش روی محدوده مطالعاتی است. در نهایت از مهمترین فرصت‌های پیش رو می‌توان به مؤلفه‌های حمایت طرح‌های توسعه شهرتهران از پهنه مذکور و وجود مناطق گردشگری در این محدوده اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: ساختار مدیریتی؛ مدیریت یکپارچه؛ SWOT-DEMATEL؛ حریم؛ تهران

* دانش‌آموخته دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛

Email: n.sobhani65@gmail.com

** دانش‌آموخته دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی؛

Email: Beyranvand28@gmail.com

*** کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، گروه برنامه‌ریزی، طراحی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی،

دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران؛

Email: sinasalmanzadehiran@gmail.com

**** کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران؛

Email: ahadahmadipargoo@gmail.com

مقدمه

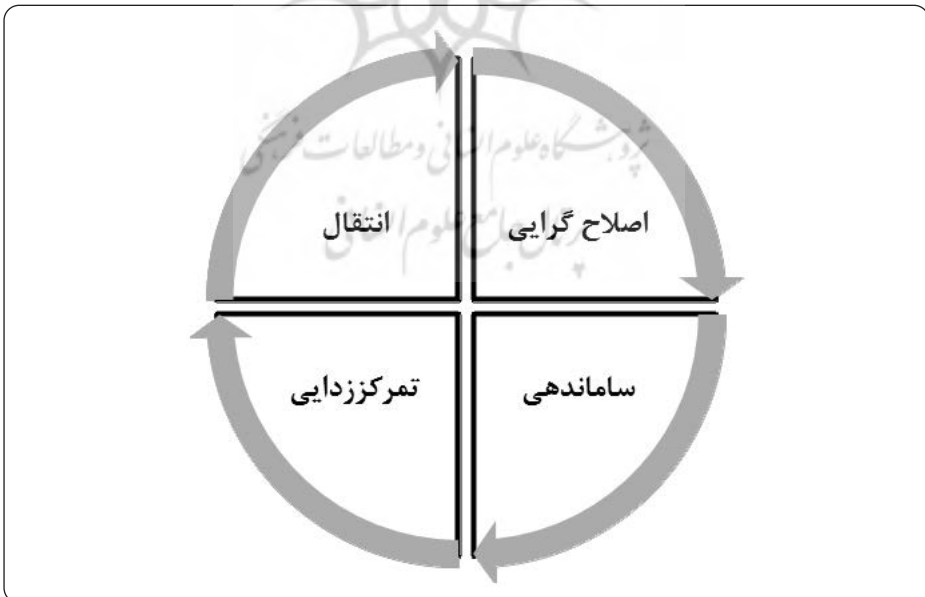
در اوایل قرن نوزدهم تنها ۵ درصد از جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کردند، اما امروزه بیش از نیمی از جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کنند (Eppler, Fritsche and Laake, 2015: 1) و این رشد گسترده اغلب غیرقابل تنظیم است. در نتیجه رشد نامتوازن شهرنشینی بیش از حد؛ آلودگی، فقر، زاغه‌نشینی، افزایش سطح خشونت، تغییرات ساختار اجتماعی، نابرابری و... به وجود می‌آید (Sharifi, 2009: 9). حدود سه میلیارد نفر از جمعیت جهان در نتیجه رشد سریع جمعیت و تغییرات سریع تکنولوژی در حومه شهرها زندگی می‌کنند و انتظار می‌رود تقریباً تا سی سال آینده جمعیت کشورهای در حال توسعه در مناطق شهری متمرکز شوند (Cohen, 2006: 63). رشد و گسترش شهرها به همراه مهاجرت (Liu and Phinn, 2003: 37) بر افزایش دامنه و وسعت سکونتگاه‌ها تأثیر دارد (Chunyang and et al., 2016: 44) و تمامی ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و محیطی آن تحت تأثیر قرار می‌گیرد (Zhang and et al., 2011: 126; Thuo and Daniel, 2010) و ساختار فضایی آنها دچار تغییر و تحول می‌شود (Garcia-López, 2010: 119; Tieshan and et al., 2012). در نهایت این امر باعث شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی (Kirk, 2004: 1)، تغییر کاربری اراضی (Sudhira and Ramachandra, 2007: 2; Briassoulis, 2009: 129) و تخریب محیط زیست می‌شود (Szigetia, Toth and Szabo, 2017: 111).

در میان کشورهای در حال توسعه، ایران از رشد شهرنشینی نسبتاً بالایی برخوردار است (بردی آنامرادنژاد، ۱۳۹۵: ۹۴). یکی از اساسی‌ترین الزامات توسعه شهرنشینی تأثیرات آن بر نواحی اطراف است. در واقع ناحیه پیرامون شهری به شدت تحت تأثیر فعالیت‌های شهری قرار دارد. افزایش جمعیت شهری در این نواحی باعث شده تا مزارع و باغات اطراف شهرها به محل‌های مسکونی، صنعتی و خدماتی و نظایر آن تبدیل شوند (انوری و دریاباری، ۱۳۹۷: ۲۱۶) و مشکلاتی نظیر ایجاد مناطق ناهمگون از لحاظ کالبدی و رشد بی‌قواره شهری را به دنبال داشته باشد (Pacion, 2003: 291; Wolfel, 2002: 486). براینده این امر توسعه نامتوازن و بروز مشکلات در سطح کلان‌شهرها به دلیل تمرکز فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و... از یک سو (Dascher, 2000: 178) و محرومیت و انزوای مناطق حاشیه‌ای از سوی دیگر، مقوله‌ای است که از حدود چهل سال پیش

در کشور به ارث مانده است (زیاری، فتوحی مهربانی و فرهادی خواه، ۱۳۹۵: ۲). شهر تهران به دلیل تراکم بالای جمعیت و فعالیت، بدون در نظر گرفتن توان محیطی و اکولوژیکی و نبود نظام کارآمد مدیریتی در ارتباط با عملکردهای گوناگون با مشکلات فراوانی دست به گریبان شده است (بافرانی و پروانه مهدوی، ۱۳۹۴). چشم انداز کنونی این شهر مبین توسعه فضایی ناهمگون و توزیع نامتعادل جمعیت و فعالیت های اقتصادی است که در پی تمرکز بیش از حد فعالیت های صنعتی، خدماتی و اداری متصور شده است. این تراکم تهران را به کانون سیاسی و اقتصادی تبدیل کرده و آسیب های فراوانی را در مسیر توسعه آن و سایر نقاط کشور قرار داده است (داوودی، ۱۳۸۹: ۱).

برای مواجهه با مشکلات ناشی از تمرکز جمعیت و فعالیت ها در تهران معمولاً راهبردهایی به شرح شکل ۱ ارائه شده است.

شکل ۱. راهبردهای کاهش جمعیت و تمرکز فعالیت از پایتخت

از مهمترین مسائلی که کلان شهر تهران از دیرباز با آن روبه‌رو بوده است بحث توسعه همه‌جانبه و بدون برنامه شهر در اطراف خود است. توسعه شهر تهران در طول دوره‌های گذشته تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله مباحث مربوط به امور مالیاتی و عوارض شهری، فعالیت بسازبفروش‌ها و شرکت‌های مستقل، افراد مهاجر و کم‌بضاعت و همچنین سیاست‌های شهرک‌سازی و یا پروژه‌های مربوط به نوشهرهای دولتی و... قرار گرفته است. از این‌رو هرروز شاهد دست‌اندازی ساخت‌وسازهای مجاز و غیرمجاز در اطراف و حریم تهران بوده‌ایم که عمده آنها فاقد بافت منظم و متصل به فضای اصلی شهر هستند.

چنین وضعیتی - فقدان پایداری اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی - امکان توسعه پایدار حریم کلان‌شهر تهران را از بین برده است. از آنجاکه در مناطق کلان‌شهری حریم بخش بلافصل شهر بوده و در ارتباط مستقیم و دوسویه (مرکز - پیرامونی) با آن است، توسعه پایدار کلان‌شهر تهران بدون توسعه پایدار حریم آن ممکن نخواهد بود (امینی، زیاری و فرجی، ۱۳۹۶: ۸۸). بنابراین برای سامان دادن به اوضاع تهران، نقش برنامه‌ریزان و توسعه‌دهندگان در کنترل و مدیریت منابع انسانی و فیزیکی برای پاسخگویی به نیازهای مردم از اهمیت بسیاری برخوردار است (میره‌ای و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۶).

هدف از این مقاله تحلیل و ارزیابی روش تلفیقی SWOT-DEMATEL در مدیریت یکپارچه حریم شهر تهران در نظر گرفته شده است. از این‌رو تحقیق حاضر سعی بر آن دارد به بررسی وضعیت مدیریت یکپارچه حریم شهر تهران بپردازد.

۱. مبانی نظری

حریم شهری عبارت است از حد کالبدی موجود شهر و توسعه آتی در دوره طرح جامع و تا تهیه طرح مذکور در طرح هادی شهر که ضوابط و مقررات شهرسازی در آن لازم‌الاجراست. محدوده شهر حدودی از فضاهای شهری است که بتوان در آن حدود به انجام خدمات شهری و برنامه‌ریزی خدماتی پرداخت. این محدوده اغلب از طرف شهرداری و مسئولین امور شهری تعیین می‌شود. حریم شهری تنها محدود به شهر نیست، بلکه می‌تواند شامل یک ناحیه کامل براساس موقعیت آن در شهر، متفاوت باشد. حومه شهری یکی از سه مفهوم اصلی

است که برای تعریف مناطق شهری و جمعیت‌های آن استفاده می‌شود. دو مفهوم دیگر تراکم شهری و ناحیه شهری هستند. در برخی کشورها و مناطق شهری، حریم‌های شهری که برای تعیین حدود شهر استفاده می‌شوند، بسیار گسترده و در برخی مناطق بسیار کوچک هستند. اگر با کمی دقت، صداقت و روشن‌بینی به مسائل و مشکلات روزافزون مدیریت شهری نگریسته شود، می‌بینیم که بخش عمده معضلات و مشکلات شهری، از «عدم رعایت حریم» ناشی شده و می‌شوند. از مشکلات ملموس و فاش شده مانند وضعیت ترافیک گرفته، که بخش عمده‌ای از آن حاصل عدم رعایت حریم محل‌های تعیین شده پارک‌سوار و یا عدم رعایت حریم‌های تعیین شده در قوانین رانندگی نشئت می‌گیرد تا علل پنهان مسائل زیربنایی مانند طغیان‌ها، سیلاب‌ها و آبگرفتگی معابر شهری که ریشه در عدم رعایت حریم جوی‌ها و انهار و آب‌روها و ازکارافتادگی تدریجی این شبکه دارد (Ben Amer, 2014: 9).

سازمان ملل متحد هر دو سال یک بار برآورد و پیش‌بینی‌های جمعیت‌های شهری و روستایی تمامی کشورهای جهان را با عنوان «چشم‌انداز جهانی شهرنشینی» انجام می‌دهد و بر این اساس حریم‌های شهری را برای کشورهای مختلف مشخص می‌کند. عبارت ترکیبی از «شهر» به معنای «منطقه اجرایی یکپارچه شده»، و «حریم» به معنای «محدود به یک چیز مشخص یا مکان» است (Catharina Pinheiro Cordeiro dos Santos Lim and Boucinhas, 2016: 1-3). حریم شهری در بعضی شهرها به یک فضای بسیار پویا تبدیل شده است. به منظور حفظ اراضی برای توسعه موزون شهرها با رعایت اولویت حفظ اراضی کشاورزی، باغات و جنگل‌ها، هرگونه استفاده برای احداث ساختمان‌ها و تأسیسات در داخل حریم شهر تنها در چارچوب ضوابط و مقررات مصوب طرح‌های جامع و هادی امکان‌پذیر خواهد بود. ادغام الگوهای شهری چندمرکزی و ظهور قطب‌های شهری باعث بالا بردن پرسش‌های اساسی برای برنامه‌ریزان می‌شود. برنامه‌ریزی فضایی نیاز به تعریف رویکردهای مداخله و ابزاری برای پرداختن به پویایی فضای جدید در زمان رشد اقتصادی ضعیف و بازارهای املاک و مستغلات دارد. حریم شهری به حالت‌های ایجاد شده در فضای شهری اشاره دارد که دارای سه ویژگی اصلی هستند. اول اینکه حریم شهری در یک بازه زمانی بلندمدت زیرسایه فرایندها و ابزارها، فضاهایی را خلق می‌کنند که همیشه در حال تغییر و پیشرفت است. دوم، آنها اغلب منطق‌های حاکم بر املاک قانونی، کار رسمی، مقررات دولتی و سرمایه‌داری بازار

را مورد بررسی قرار می‌دهند. سوم، حریم‌های شهری از طریق اقداماتی که شهروندان و برنامه‌ریزان شهری اعمال می‌کنند، حالت‌های جدیدی از سیاست را در داخل شهرها تولید می‌کنند (Savini, 2015: 5). از این رو، حریم همیشه و همه‌جا محتوایی یکسان نداشته است (رهنما، خاکپور و عباس‌زاده، ۱۳۹۴: ۳۶۴) که از آن با عنوان «مرزهای توسعه شهری»، «مرزهای خدمات شهری» و «کمر بند سبز» یاد می‌کنند (Pendall, Martin and Fulton, 2002; Bengstone, Fletcher and Nelson, 2004). در حالت کلی می‌توان گفت که حریم برای مهار توسعه شهرها و مدیریت آنها در نظر گرفته می‌شود (توفیق، ۱۳۹۱: ۴۰).

۲. مدیریت یکپارچه حریم کلان شهرها

مدیریت یکپارچه، فرایندی برای توسعه یک مدل کسب‌وکار است که نه تنها اولویت‌های مالی یک شرکت را در برمی‌گیرد بلکه شامل اندازه‌گیری‌ها برای عملکرد زیست‌محیطی، اجتماعی و اداری است. کاربردهای مدیریت یکپارچه نامحدود هستند، به طوری که هر سازمان دولتی، خصوصی و غیرانتفاعی می‌تواند از فرایند یکپارچه‌سازی داده‌های مدیریت و گزارش‌های سالیانه آنها، نقش‌های کارکردی و تصمیم‌گیری استفاده کند. این مدیریت یکپارچه فرصت‌های جدیدی را برای بهبود، توسعه و ایجاد ارزش‌ها فراهم می‌کند. تعاریف بسیاری برای مفهوم مدیریت یکپارچه وجود دارد، اما موضوع مشترک بین همه این تعاریف یک رویکرد مدیریتی جامع و متقابل است که ارتباط بین انسان‌ها، اقتصاد و محیط‌زیست را روشن می‌کند. یک گرایش رو به رشد در مدیریت یکپارچه وجود دارد که در تمامی سازمان‌های سراسر جهان در حال اجراست. این گرایش نیز در محیط‌های کسب‌وکار و برنامه‌های آموزشی مدیریت به‌عنوان راهی برای اطمینان از اینکه نسل بعدی مدیران از فرصت‌هایی که از طریق یک رویکرد یکپارچه نشان داده می‌شوند وجود دارد. این رویکرد تفکر خلاقانه را در افراد ترویج می‌دهد و آنها را با فرصت یادگیری نحوه استفاده از داده‌های مدیریت یکپارچه برای بهینه‌سازی عملکرد در هر صنعت آشنا می‌کند. در مدیریت یکپارچه، پایداری یک معیار اساسی برای تصمیم‌گیری سازمانی است و می‌تواند در همه حوزه‌های کارکردی یک سازمان ادغام شود، این پایداری به ابزارهای تصمیم‌گیری قدیمی برای مدیریت کمک می‌کند و به‌عنوان ابزار ارزیابی جدید برای تصمیم‌گیری استفاده می‌شود.

مدیریت یکپارچه مفهومی تعریف اجتماعی است که به صورت تفسیرهای مختلف درک می‌شود. با این حال، به طور گسترده بیان شده که مدیریت یکپارچه «فرایندهای غیرخطی و اتصال بین مسائل مختلف» را در یک زمینه مدیریتی تشخیص می‌دهد. مدیریت یکپارچه به گونه‌ای تعریف شده است که هر قسمتی از یک سازمان را در برمی‌گیرد تا نیازها و انتظارات تمامی سهامداران از همه منابع برآورده شوند. ویژگی‌های مدیریت یکپارچه تصمیم‌گیری مبتنی بر اتفاق نظر، کارایی بهینه و تنوع در سیستم‌ها هستند. مدیریت یکپارچه در رویکرد خود برای متعادل کردن منافع بالقوه و زیان‌هاست (Sroufe, 2017: 321).

مدیریت یکپارچه اهداف متعددی دارد که در ذیل به دو مورد از آنها اشاره می‌شود:

۱. تشویق مسئولان، پژوهشگران و افراد حرفه‌ای برای اتخاذ رویکردی متقابل و فراگیر برای ترویج اعتبار و پتانسیل خلاقانه دیدگاه‌های مختلف برای بهبود وضع سازمان‌ها و شرایط اقتصادی،
۲. ایجاد ظرفیت‌های لازم برای تصمیم‌گیری مسئولانه و آگاهانه از طریق طراحی برنامه‌های آموزشی میان‌رشته‌ای.

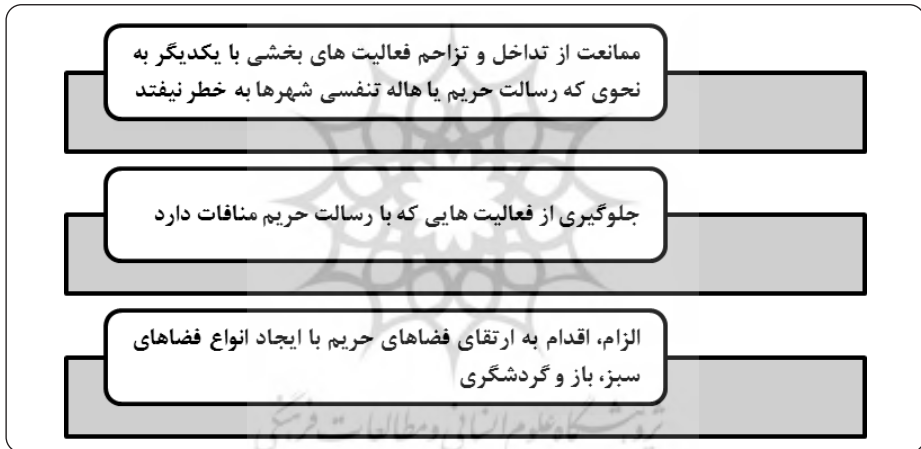
رویکردهای مختلف برای مدیریت یکپارچه یعنی ISO, 9001; ISO, 14001; OHSAS, 18001 و SA, 8000 با سطوح مختلف آرمان‌های سازمانی پدید آمده‌اند. تمایل فزاینده سازگاری بین این استانداردها راه را برای تفسیر مدیریت یکپارچه درباره چگونگی درک جنبه‌های مختلف اهداف سازمان‌ها هموار کرده است. مدیریت یکپارچه، سیستمی است که سازمان‌ها برای مدیریت همه امور فرایندی خود به کار می‌گیرند تا بتوانند به اهداف سازمان دست یابند و به طور متوازن اهداف ذی‌نفعان خود را برآورده کنند. مدیریت یکپارچه تمام اجزای یک کسب‌وکار را به صورت یک سیستم واحد درمی‌آورد تا فرایند مدیریت و اجرای عملیات‌های سازمانی را ساده‌تر کند. سیستم‌های مدیریت کیفیت، مدیریت محیط‌زیست و مدیریت ایمنی به صورت یک سیستم واحد درآمده و در قالب مدیریت یکپارچه مدیریت می‌شوند (Jorgensen, 2006: 713).

این تعابیر همه گویای این است که سیستم برنامه‌ریزی و مدیریت قادر نخواهد بود ماهیت شهرها و مناطق شهری را بدون جامع‌نگری و یکپارچه‌سازی تصمیم‌ها و سیاست‌های عوامل مختلف هدایت کند (برک‌پور، ۱۳۹۰: ۱۲۱). اگر مدیریت مؤثر، منسجم و جامع یا یکپارچه‌ای در حریم ایجاد نشود، دیری نخواهد پایید که تمام فضاهای باارزش آن از بین خواهد رفت. مدیریت یکپارچه

در حریم به این معناست که سازمانی ترجیحاً عمومی و غیردولتی وابسته به شهرداری تهران به نام سازمان مدیریت حریم، بر همه فعالیت‌های محدوده حریم و کاربری‌های زمین‌های آن، نظارت فراگیر داشته باشد. مدیریت جامع لزوماً جانشین مدیریت بخشی نمی‌شود، بلکه برنامه‌ها و اقدامات مدیریت‌های بخشی را با یکدیگر هماهنگ می‌کند. البته اگر این برنامه‌ها و اقدام‌ها با رسالت اصلی حریم منافات داشته باشند، مانع آن هم می‌شود (انوری و دریاباری، ۱۳۹۷: ۳۴۰).

وظیفه اصلی سازمان مدیریت حریم به این شرح است.

شکل ۲. وظیفه اصلی سازمان مدیریت حریم

مأخذ: ضرابی و جمالی‌نژاد، ۱۳۸۹: ۲۲۵.

مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که توسعه سریع شهرنشینی در کشورهای توسعه یافته باعث گسترش شهر به مناطق اطراف شده است. اما رشد سریع شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه باعث شده که مناطق اطراف شهرها و روستاهای حریم آنها مورد هجوم شهرنشینی قرار گیرد و زندگی ساکنان شهرها و حاشیه‌ها را تحت تأثیر قرار دهد و چالش‌های پیچیده‌ای را برای طراحان شهری به وجود آورد (Hope, 1986: 185). از جمله می‌توان به ظهور فعالیت‌های غیرقانونی (Allen, 2003)، آلودگی‌های زیست‌محیطی (Tacoli, 1998)، تخریب محیط زیست (Allen and et al., 1999) و افزایش چشم‌اندازهای پراکنده اشاره کرد (Low Choy and et al., 2008).

بنابراین، حریم پایتخت در معرض تصمیم‌ها و سیاست‌های چندگانه قرار دارد: الف) سیاست‌هایی ازسوی عوامل بخش دولتی که هر یک در حوزه سیاستگذاری منفرد دارای قدرت هستند، ب) تصمیم‌های افراد و گروه‌ها در بخش خصوصی (و گاه در بخش عمومی) که به دنبال بیشینه کردن منافع اقتصادی خود هستند. پیگیری چنین منافع چندگانه و گاه متضادی، نشان از امکان بالقوه بروز ناهماهنگی میان آنها دارد (ابراهیم‌نیا و عبدی دانشپور، ۱۳۹۶).

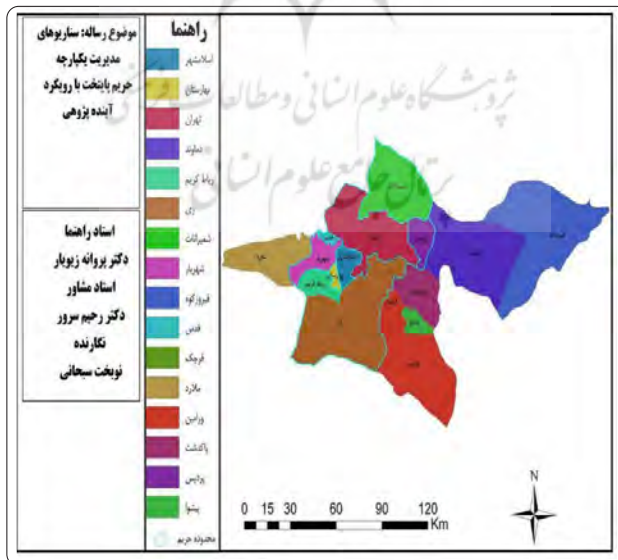
ازاین‌رو، مدیریت یکپارچه شهری به‌عنوان یکی از ضرورت‌های امروزی در مدیریت شهرها ازجمله حریم هستند، زیرا مسائل شهرها و حریم آنها به‌صورت سیستماتیک و مرتبط هستند و مدیریت آنها نیز باید در اختیار یک سازمان یا ارگان خاص (همکاری‌های سایر سازمان‌های مرتبط و درگیر) باشد. با ایجاد و ساختار مناسب و مدیریت هماهنگ و یکپارچه شهری در محدوده و حریم شهرها، برنامه‌ها و طرح‌ها به‌صورت یک‌دست و منظم انجام می‌شود که علاوه بر صرفه‌جویی در وقت و هزینه باعث خواهد شد که طرح‌ها نیز باکیفیت انجام شود. درواقع تجربه بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه نشان داده است که رسیدن به سطحی از توسعه اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی و درواقع رسیدن به توسعه پایدار در محدوده و حریم شهرها قبل از هر چیز مستلزم سیستم مدیریت شهری یکپارچه در سطوح مختلف سیاستگذاری، برنامه‌ریزی، تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری و اجراست تا از این طریق بتواند اجزا و عناصر سازنده سیستم مدیریت شهری را در ارتباط با هم دیده و از هرگونه تک‌بعدی عمل کردن به دور باشد تا از این رهگذر قادر به پاسخگویی به نیازهای روزافزون شهرها و حل‌وفصل مشکلات و مسائل رو به رشد آنها باشد (محمدی، ۱۳۸۷: ۳۳).

۳. شناخت محدوده

برای نخستین بار در طرح جامع تهران در سال ۱۳۴۷، حریم شهر تهران تعیین شد. در طرح جامع شهر تهران در سال ۱۳۸۶، ضرورت ساماندهی حریم تهران و تعیین حریمی وسیع‌تر برای تنظیم رابطه کالبدی، اقتصادی و اجتماعی بین اراضی پیرامون و شهر تهران را ضروری دانسته و حریم کلان شهر تهران به‌عنوان نقش‌هاله شهری و عملکرد زیست‌محیطی و تنفس‌گاهی شهر تهران مطرح شده است. در حال حاضر حریم شهر، گستره‌ای به وسعت حدود ۵۹۱۸ کیلومتر

مربع معادل ۱۰ برابر وسعت شهر و ۴/۰ درصد وسعت کل کشور است که ۱۴ درصد جمعیت کشور را در خود جا داده است که فقط ۱۲۰۰ کیلومتر از آن، در اختیار و نظارت مستقیم شهرداری تهران است. برای این اساس شکل‌گیری هرگونه شهر و شهرستان جدید در آن ممنوع شده است. ساماندهی حریم تهران از جمله طرح‌های موضوعی سند طرح جامع است که پس از حدود ۱۰ سال از ابلاغ طرح جامع در سال ۱۳۹۵ صرفاً با تصویب پهنه‌بندی حریم در شورای عالی شهرسازی و معماری کشور ابلاغ شد، اما هنوز موضوع نحوه مدیریت یکپارچه حریم که مهمترین چالش فراروی مجموعه شهری تهران است بلا تکلیف باقی مانده است. در اسناد طرح راهبردی حریم پایتخت، حدود ۱۷ درصد مساحت حریم به پهنه کشاورزی و باغداری، ۲۳ درصد به پهنه اندوختگاه‌های محیط‌زیست، ۲۴ درصد به پهنه عناصر طبیعی و ۲ درصد به پهنه صنعتی اختصاص داده شده است. همچنین ۱۵ درصد نیز برای پهنه سکونتگاهی در نظر گرفته شده و مساحت باقی مانده حریم به دو پهنه پردیس‌های موضوعی و تجهیزات اختصاص داده شده است (شهرداری تهران، ۱۳۹۴). در نقشه ذیل موقعیت مکانی محدوده مورد مطالعه نشان داده شده است.

نقشه ۱. موقعیت و محدوده حریم پایتخت

مأخذ: شهرداری تهران، ۱۳۹۴.

۴. روش تحقیق

نوع تحقیق مقاله حاضر کاربردی، روش به کار رفته توصیفی - تحلیلی و محدوده مکانی مورد مطالعه حریم شهر تهران است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش SWOT-DEMATEL استفاده شده است. روش دیمتل^۱ مبتنی بر گراف های جهت داری (دیاگراف های) است که می توانند عوامل دخیل را به دو گروه علت و معلول تفکیک کنند. این دیاگراف ها رابطه وابستگی میان عناصر یک سیستم را به تصویر می کشند، به طوری که اعداد روی هر دیاگراف، بیانگر شدت تأثیریک عنصر بر عنصر دیگر است (Wu and Lee, 2007). با توجه به مؤلفه های مورد سنجش در این تحقیق، رویکرد قالب توصیفی - تحلیلی است. این تحقیق از لحاظ هدف کاربری است. در بخش نحوه گردآوری اطلاعات از دو روش کتابخانه ای و پیمایشی استفاده شده است. با توجه به عوامل، در نهایت تعداد چهل نفر از (شامل اساتید دانشگاه، کارشناسان و متخصصان حریم)، برای شرکت و همکاری در فرایند پژوهش انتخاب شده است (قابل ذکر است که با توجه به در دسترس نبودن تعداد پاسخگویان در حوزه های مورد مطالعه تعداد چهل نفر به عنوان جامعه آماری انتخاب شدند). در همین راستا، متغیرهای مورد مطالعه، به صورت عوامل داخلی و خارجی (نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید) را با استفاده از نظرهای خبرگان و اساتید دانشگاه ها در پرسشنامه ای به صورت مقایسه دوهی و دویبی مورد ارزیابی قرار گرفتند. در این روش برای بررسی میزان تأثیر عوامل بر همدیگر از روش دیمتل استفاده شد. بعد از پر کردن این پرسشنامه در قالب لیکرت به صورت اعداد ۱، ۲، ۳ و ۴ ارزشگذاری شد.

۴-۱. الگوریتم دیمتل

گام های روش دیمتل به شرح ذیل است:

گام اول: جمع آوری نظریات پاسخگویان و محاسبه میانگین ماتریس Z ,

$$Z_{ij} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m X_{ij}^k$$

گام دوم: محاسبه اولیه و نرمالیزه کردن ماتریس D،

$$D = \lambda * Z$$

$$[D_{ij}]_{n \times n} = \lambda [Z_{ij}]_{n \times n}$$

$$\lambda = \min \frac{1}{\max_{1 \leq i \leq n} \sum_j z_{ij}} , \frac{1}{\max_{1 \leq i \leq n} \sum_j z_{ij}}$$

گام سوم: استخراج ماتریس رابطه کل T،

$$\lim_{m \rightarrow \infty} D^m = \{0\}_{n \times n}$$

$$= D(I + D^1 + D^2 + \dots + D^{m-1})$$

$$T = D(I - D)^{-1}(I - D)(I + D^1 + D^2 + \dots + D^{m-1})$$

$$= D(I + D)^{-1}(I + D^m)$$

$$= D(I - D)^{-1}$$

گام چهارم: محاسبه مجموع از سطرها و ستون از ماتریس T،

$$r = [r_i]_{n \times 1} = (\sum_i^n = 1 T_{ij})_{n \times 1},$$

$$c = [c_i]_{1 \times n} = (\sum_i^n = 1 T_{ij})'_{1 \times n},$$

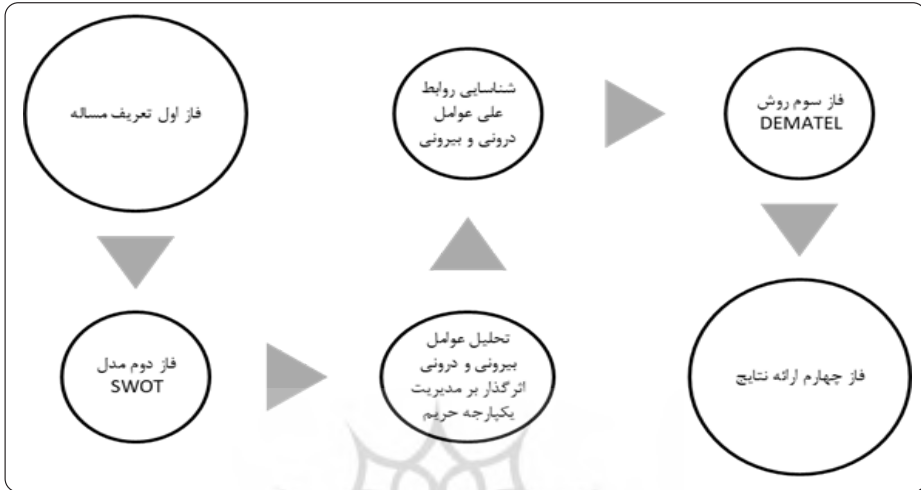
$$\alpha = \frac{\sum_i^n = 1 \sum_i^n = 1 \{t_{ij}\}}{N}$$

گام پنجم: تنظیم مقدار آستانه (A)،

گام ششم: ساخت نمودار علی و معلولی (Detcharat Sumrit and Anuntavoranich, 2013: 12).

در این قسمت مراحل انجام پژوهش به صورت شکل ۳ ترسیم شد.

شکل ۳. وضعیت کلی روش انجام پژوهش

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

۵. یافته‌های تحقیق

برای تحلیل وضع حریم و ساختار مدیریتی حریم تهران مهمترین نقاط ضعف، قوت، فرصت و تهدیدات پیش روی محدوده مورد مطالعه با نظر خبرگان استخراج شد. نتایج تحقیق به شرح جداول زیر آمده است.

جدول ۱. شناسایی عوامل داخلی و خارجی

ضعف هماهنگی در اجرا و سیاستگذاری در محدوده حریم پایتخت	W1	ضعف
افزایش ناپایداری زیست محیطی در حریم	W2	
وجود دو ساختار مدیریت دولتی و بخش عمومی در حریم پایتخت	W3	
افزایش بی‌رویه جمعیت در حریم	W4	
انواع قلمروهای مدیریتی	W5	
افزایش اسکان‌های غیررسمی در حریم پایتخت	W6	
عدم تطبیق محدوده پیشنهادی حریم کلان‌شهر تهران با قوانین موجود	W7	
مدیریت بخشی در سطوح حریم کلان‌شهر تهران	W8	
افزایش سکونتگاه‌های خرد در پیرامون پایتخت	W9	

S1	توسعه کمربند سبز در جهت کنترل سکونتگاه‌ها	قوت
S2	تنوع بسترهای محیطی در توسعه گردشگری	
S3	مدیریت یکپارچه شهرهای اطراف کلان شهر تهران به دلیل قرارگیری در محدوده حریم	
S4	اجرائی شدن کمربند فضای سبز برای گسترش بی‌رویه حریم پایتخت	
S5	عملیات‌سازی حریم مصوب پایتخت در طرح جامع شهر تهران	
S6	محیطی نسبتاً آرام و کم‌صدا و به‌دور از هیاهوی شهری	
S7	هدایت و کنترل ساخت‌وسازها در حریم به‌استناد قانون شهرداری‌ها	
S8	وجود اراضی گسترده برای زراعت و کشاورزی	
S9	وجود تنوع عملکردی در حریم پایتخت	
T1	عدم یکپارچگی در مدیریت حریم	تهدید
T2	سکونت بالایی از جمعیت کلان شهر تهران در حریم	
T3	توسعه بی‌ضابطه شهرها و روستاهای واقع در محدوده حریم	
T4	نابودی اراضی کشاورزی و سکونتگاه‌های روستایی در محدوده حریم پایتخت	
T5	لطمه خوردن هویت‌های کالبدی بر اثر ساخت‌وسازهای سریع	
T6	تغییر کاربری با دید و نگرش اقتصادی	
T7	تحولات فضایی و کالبدی سریع به‌واسطه جمعیت‌پذیری بالا	
T8	دخالت سازمان‌های مختلف در پیرامون حریم پایتخت	
T9	تمرکز فعالیت‌ها در کانون‌های خاص حریم	
T10	عدم هماهنگی بین تصمیم‌گیران و مجریان و تصمیم‌سازان در مدیریت یکپارچه حریم پایتخت	
O1	حفظ و صیانت و حمایت طرح‌های توسعه شهر تهران از پهنه‌های حریم	فرصت
O2	ساماندهی ساخت‌وساز و جلوگیری از تخریب اراضی کشاورزی و محیط‌زیست	
O3	توجه هرچه بیشتر به مفهوم حریم در دهه‌های اخیر با برگزاری انواع همایش ملی و بین‌المللی	
O4	کاهش مشکلات اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، مدیریتی و... در پهنه حریم با اجرائی شدن مدیریت یکپارچه حریم	
O5	وجود مناطق گردشگری در محدوده حریم	
O6	تدقیق جایگاه مدیریت یکپارچه حریم در قانون برنامه پنجم	
O7	همگرایی و توجیه نسبی سازمان‌ها و نهادها در حفظ و صیانت از حریم	
O8	وجود مناطق حفاظت شده جاجرود و پارک‌های ملی به لحاظ منظر و چشم‌انداز مطلوب حریم	
O9	پذیرش رویکرد کمربند سبز در حفظ و صیانت از حریم	
O10	وجود اراضی باز و بایر در پهنه جنوبی نسبت به پهنه شمالی	
O11	عزم دولت و سازمان‌ها در راستای دستیابی به توسعه متوازن در حریم	

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

۵-۱. شناسایی روابط علی و معلولی در نقاط ضعفها

جمع عناصر هر سطر (Di) نشان دهنده میزان تأثیرگذاری آن عامل بر عامل‌های دیگر است. جمع عناصر ستون (Ri) برای هر عامل نشان دهنده میزان تأثیرپذیری آن عامل از عامل‌های دیگر است. محور افقی (Ri+Di)، میزان تأثیر و تأثر عامل مورد نظر است. به عبارتی هرچه مقدار بردار افقی بیشتر باشد، آن عامل تعامل بیشتری با عامل‌های دیگر دارد. محور عمودی (Ri-Di)، قدرت تأثیرگذاری هر عامل را منعکس می‌کند. اگر این عامل مثبت باشد، متغیر علی و اگر منفی باشد، معلول محسوب می‌شود.

جدول ۲. شناسایی روابط علی معلولی در نقاط ضعفها

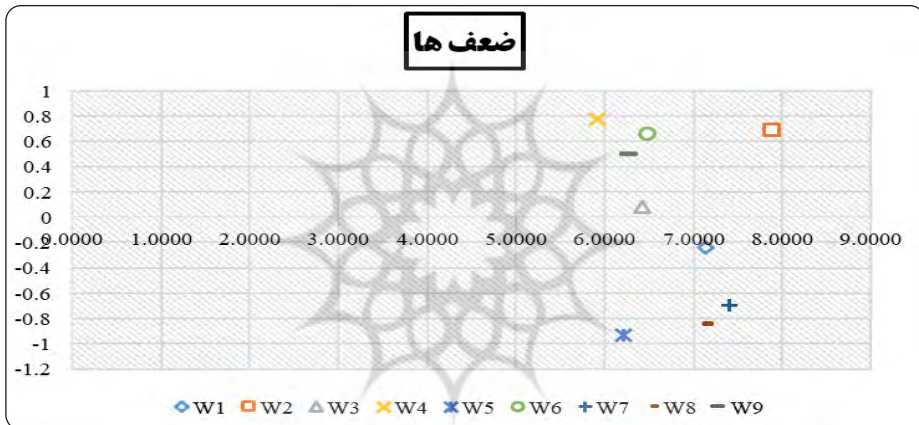
ضعفها	Di	Ri	محور افقی		رتبه	
			Di+Ri	Di-Ri		
ضعف هماهنگی در اجرا و سیاستگذاری در محدوده حریم پایتخت	W1	۳,۴۴۹۲	۳,۶۸۶۳	۷,۱۳۵۵	-۰,۲۳۷۱	۶
افزایش ناپایداری زیست محیطی در حریم	W2	۴,۲۹۰۸	۳,۵۹۶۵	۷,۸۸۷۲	۰,۶۹۴۳	۲
وجود دو ساختار مدیریت دولتی و بخش عمومی در حریم پایتخت	W3	۳,۲۵۶۲	۳,۱۷۴۵	۶,۴۳۰۸	۰,۰۸۱۷	۵
افزایش بی‌رویه جمعیت در حریم	W4	۳,۳۵۰۳	۲,۵۷۳۴	۵,۹۲۳۷	۰,۷۷۶۸	۱
انواع قلمروهای مدیریتی	W5	۲,۶۳۹۳	۳,۵۷۰۹	۶,۲۱۰۲	-۰,۹۳۱۶	۹
افزایش اسکان‌های غیررسمی در حریم پایتخت	W6	۳,۵۶۸۳	۲,۹۰۸۹	۶,۴۷۷۲	۰,۶۵۹۴	۳
عدم تطبیق محدوده پیشنهادی حریم کلانشهر تهران با قوانین موجود	W7	۳,۳۵۵۶	۴,۰۵۲	۷,۴۰۷۵	-۰,۶۹۶۴	۷
مدیریت بخشی در سطوح حریم کلانشهر تهران	W8	۳,۱۳۸۲	۳,۹۸۲۵	۷,۱۲۰۷	-۰,۸۴۴۳	۸
افزایش سکونتگاه‌های خرد در پیرامون پایتخت	W9	۳,۳۸۳	۲,۸۸۵۸	۶,۲۶۸۸	۰,۴۹۷۲	۴

مأخذ: همان.

با توجه به جدول فوق دو محور مورد ارزیابی قرار می‌گیرد که محور بردار افقی (Di+Ri) بیانگر میزان تأثیر و تأثر آن عامل است. با این حال، عوامل ضعف مانند (افزایش ناپایداری زیست محیطی در حریم، عدم تطبیق محدوده پیشنهادی حریم کلانشهر تهران با قوانین موجود و ضعف هماهنگی

در اجرا و سیاستگذاری در محدوده حریم پایتخت) با بیشترین امتیاز به ترتیب (۷/۸۸، ۷/۴۰ و ۷/۱۳) در جایگاه اول تا سوم واقع شده‌اند و نشان از میزان تأثیرگذاری آنها بر سایر مؤلفه‌هاست. در محور عمودی (Ri-Di)، قدرت تأثیرگذاری هر عامل را نشان می‌دهد. به طوری که اگر مقدار (Ri-Di) مثبت باشد متغیر یک متغیر علی و اگر منفی باشد معلول محسوب می‌شود. در همین راستا مؤلفه‌ها از لحاظ علی و معلولی مشخص شدند (نمودار ۱).

نمودار ۱. نمودار علی ضعیف‌های پیش روی حریم کلانشهر تهران

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

با توجه به شکل فوق، از عوامل علی می‌توان به افزایش بی‌رویه جمعیت در حریم، افزایش ناپایداری زیست‌محیطی در حریم، افزایش اسکان‌های غیررسمی در حریم پایتخت، افزایش سکونتگاه‌های خرد در پیرامون پایتخت و وجود دو ساختار مدیریت دولتی و بخش عمومی در حریم پایتخت اشاره کرد که بیشترین تأثیرگذاری را بر سایر عوامل دارند و نشان‌دهنده میزان اهمیت هر یک از آنها با توجه به امتیازات کسب شده است. از سوی دیگر در گروه معلول، ضعف هماهنگی در اجرا و سیاستگذاری در محدوده حریم پایتخت، انواع قلمروهای مدیریتی، عدم تطبیق محدوده پیشنهادی حریم کلانشهر تهران با قوانین موجود و مدیریت بخشی در سطوح حریم کلانشهر تهران اشاره کرد که بیشترین

اثربخشی را از سایر عوامل دارند که در بین این عوامل انواع قلمروهای مدیریتی با توجه به کسب امتیاز (۰/۹۳۱-) از هیچ شاخصی اثر نمی پذیرد و از عوامل های علی اثر می پذیرد.

۲-۵. شناسایی روابط علی و معلولی در نقاط قوت ها

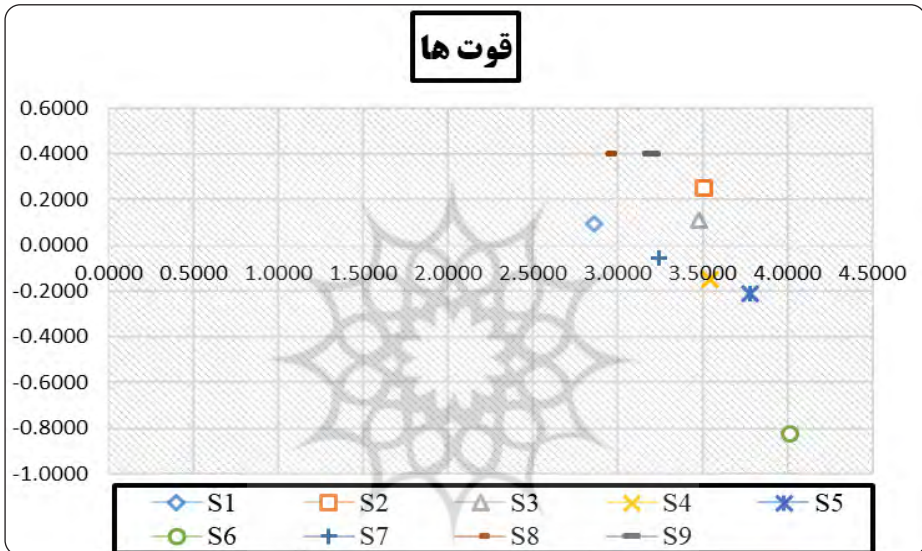
در جدول فوق نیز مقدار عوامل (Di+Ri) و (Di-Ri) محاسبه شد که بر این اساس در (Di+Ri) مؤلفه عملیات سازی حریم مصوب پایتخت در طرح جامع شهر تهران با بیشترین امتیاز (۷/۶۷) در جایگاه اول از لحاظ میزان اثرگذاری بر سایر مؤلفه ها دارد که بیانگر اهمیت آن در بین سایر مؤلفه های فرصت است که پیش روی حریم کلانشهر تهران است و باید برنامه ریزی بیشتری روی این مؤلفه با توجه به بیشترین اثرگذاری صورت گیرد تا مدیریت و برنامه ریزی بهتری روی آن انجام شود.

جدول ۳. شناسایی روابط علی معلولی در نقاط قوت ها

مؤلفه ها	Di	Ri	محور افقی	محور عمودی	رتبه
			Di+Ri	Di-Ri	
S1 توسعه کمر بند سبز در جهت کنترل سکونتگاه ها	۳,۱۷۲۸	۲,۹۶۰۹	۶,۱۳۳۷	۰,۲۱۱۸	۳
S2 تنوع بسترهای محیطی در توسعه گردشگری	۳,۶۴۶۷	۳,۴۱۴۱	۷,۰۶۰۸	۰,۲۳۲۷	۲
S3 مدیریت یکپارچه شهرهای اطراف کلانشهر تهران ب دلیل فرارگیری در محدوده حریم	۳,۳۹۶۴	۳,۶۹۳۸	۷,۰۹۰۲	-۰,۲۹۷۴	۸
S4 اجرایی شدن کمر بند فضای سبز برای گسترش بی رویه حریم پایتخت	۳,۲۰۶۵	۳,۳۴۸۸	۶,۵۵۵۴	-۰,۱۴۲۳	۶
S5 عملیات سازی حریم مصوب پایتخت در طرح جامع شهر تهران	۳,۴۰۲۹	۴,۲۶۸۵	۷,۶۷۱۴	-۰,۸۶۵۶	۹
S6 محیطی نسبتاً آرام و کم صدا و به دور از هیاهوی شهری	۳,۴۰۷۰	۳,۳۵۲۱	۶,۷۵۹۱	۰,۰۵۴۹	۵
S7 هدایت و کنترل ساخت وسازها در حریم به استناد قانون شهرداری ها	۳,۴۱۷۰	۳,۶۳۴۹	۷,۰۵۱۹	-۰,۲۱۷۹	۷
S8 وجود اراضی گسترده برای زراعت و کشاورزی	۳,۶۱۴۴	۲,۷۶۲۷	۶,۳۷۷۱	۰,۸۵۱۷	۱
S9 وجود تنوع عملکردی در حریم پایتخت	۳,۱۹۶۹	۳,۰۲۴۷	۶,۲۲۱۵	۰,۱۷۲۲	۴

این بردار (Di-Ri) قدرت تأثیرگذاری هر عامل را به نمایش می‌گذارد. در صورتی که اگر مقدار (Di-Ri) مثبت باشد، متغیر یک متغیر علی محسوب می‌شود. و اگر منفی باشد، معلول است. بنابراین برای به نمایش گذاشتن فرصت‌ها از لحاظ علی و معلولی از دیاگرام زیر استفاده شده است (نمودار ۲).

نمودار ۲. نمودار علی قوت‌های پیش روی حریم کلانشهر تهران

مأخذ: همان.

در نمودار فوق، عوامل علی و معلولی مشخص شده‌اند که بر این اساس در عوامل علی می‌توان به (توسعه کمربند سبز در جهت کنترل سکونتگاه‌ها، تنوع بسترهای محیطی در توسعه گردشگری، محیطی نسبتاً آرام و کم‌صدا و به دور از هیاهوی شهری، وجود اراضی گسترده برای زراعت و کشاورزی و وجود تنوع عملکردی در حریم پایتخت) اشاره کرد که بیشترین اهمیت و اثرگذاری را بر سایر مؤلفه‌ها دارند و در بین این مؤلفه‌های علی؛ وجود اراضی گسترده برای زراعت و کشاورزی با کسب امتیاز (۵/۸۵) در جایگاه اول از لحاظ اثرگذاری قرار دارد و بیشترین اهمیت را در بین مؤلفه‌های علی دارد.

از سوی دیگر در گروه معلول، می‌توان به مدیریت یکپارچه شهرهای اطراف کلانشهر تهران به دلیل قرارگیری در محدوده حریم، اجرایی شدن کمربند فضای سبز برای گسترش

بی‌رویه حریم پایتخت، عملیات‌سازی حریم مصوب پایتخت در طرح جامع شهر تهران و هدایت و کنترل ساخت‌وسازها در حریم به‌استناد قانون شهرداری‌ها اشاره کرد که بیشترین اثرپذیری را در مدیریت حریم کلانشهر تهران نسبت به سایر مؤلفه‌ها دارند.

۳-۵. شناسایی روابط علی و معلولی در نقاط تهدیدها

در جدول زیر نیز مقدار عوامل (Di+Ri) مورد ارزیابی قرار گرفت که در آن مؤلفه‌های تهدید مانند (عدم یکپارچگی در مدیریت حریم) بیشترین امتیاز را به‌دست آورده و در جایگاه اول واقع شده است و سایر مؤلفه‌ها مانند (عدم هماهنگی بین تصمیم‌گیران و مجریان و تصمیم‌سازان در مدیریت یکپارچه حریم پایتخت و تغییر کاربری با دید و نگرش اقتصادی) در جایگاه‌های بعدی از لحاظ میزان اهمیت قرار دارند.

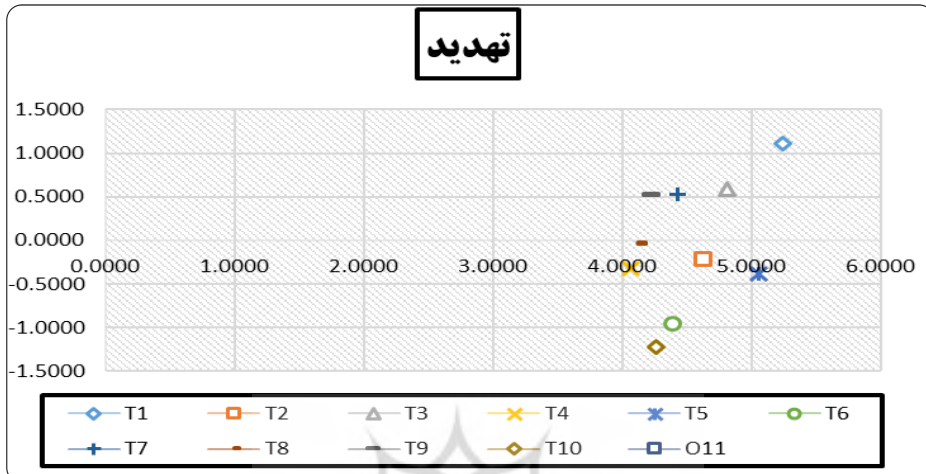
جدول ۴. شناسایی روابط علی و معلولی در نقاط تهدیدها

رتبه	محور عمودی	محور افقی	Ri	Di	تهدید
					Di+Ri
۱	۱,۲۸۲۸	۵,۶۷۵۸	۲,۱۹۶۵	۳,۴۷۹۳	عدم یکپارچگی در مدیریت حریم
۹	-۰,۶۵۰۳	۵,۱۸۵۴	۲,۹۱۷۸	۲,۲۶۷۵	سکونت بالایی از جمعیت کلانشهر تهران در حریم
۶	-۰,۱۲۸۸	۴,۹۴۴۴	۲,۵۳۶۶	۲,۴۰۷۸	توسعه بی‌ضابطه شهرها و روستاهای واقع در محدوده حریم
۵	-۰,۰۱۸۸	۴,۷۱۳۲	۲,۳۶۶۰	۲,۳۴۷۲	نابودی اراضی کشاورزی و سکونتگاه‌های روستایی در محدوده حریم پایتخت
۱۰	-۰,۷۹۴۸	۵,۳۶۹۷	۳,۰۸۲۲	۲,۲۸۷۴	لطمه خوردن هویت‌های کالبدی بر اثر ساخت‌وسازهای سریع
۷	-۰,۴۴۴۳	۴,۵۱۸۰	۲,۴۸۱۲	۲,۰۳۶۸	تغییر کاربری با دید و نگرش اقتصادی
۴	۰,۱۱۷۵	۴,۸۱۹۷	۲,۳۵۱۱	۲,۴۶۸۶	تحولات فضایی و کالبدی سریع به‌واسطه جمعیت‌پذیری بالا
۳	۰,۴۹۷۵	۴,۷۵۸۱	۲,۱۳۰۳	۲,۶۲۷۸	دخالت سازمان‌های مختلف در پیرامون حریم پایتخت
۲	۰,۷۴۶۶	۵,۲۵۲۸	۲,۲۵۳۱	۲,۹۹۹۷	تمرکز فعالیت‌ها در کانون‌های خاص حریم
۸	-۰,۶۰۷۴	۵,۵۱۴۴	۳,۰۶۰۹	۲,۴۵۳۵	عدم هماهنگی بین تصمیم‌گیران و مجریان و تصمیم‌سازان در مدیریت یکپارچه حریم پایتخت

مأخذ: همان.

با توجه به جدول فوق، نمودار علی تهدیدات حریم کلانشهر تهران به‌صورت ذیل نشان داده شده است (نمودار ۳).

نمودار ۳. نمودار علی تهدیدهای پیش روی حریم کلانشهر تهران

مأخذ: همان.

مقدار (Di-Ri) شاخص‌های علت (تأثیرگذار) هستند و در صورت منفی بودن به گروه معلول (تأثیرپذیر) تعلق دارند. با توجه به نمودار (Di-Ri) مؤلفه‌های تهدید مانند (عدم یکپارچگی در مدیریت حریم، تحولات فضایی و کالبدی سریع به واسطه جمعیت‌پذیری بالا، دخالت سازمان‌های مختلف در پیرامون حریم پایتخت، تمرکز فعالیت‌ها در کانون‌های خاص حریم و عدم هماهنگی بین تصمیم‌گیران و مجریان و تصمیم‌سازان در مدیریت یکپارچه حریم پایتخت) می‌توان نام برد که جزء عناصر علت و تأثیرپذیر به دلیل مثبت بودن آنهاست. همچنین براساس نمودار (Di-Ri) مؤلفه‌های (سکونت بالای جمعیت در حریم کلانشهر تهران، توسعه بی‌ضابطه شهرها و روستاهای واقع در محدوده حریم، نابودی اراضی کشاورزی و سکونتگاه‌های روستایی در محدوده حریم پایتخت، لطمه خوردن هویت‌های کالبدی بر اثر ساخت‌وسازهای سریع و تغییر کاربری با دید و نگرش اقتصادی) اشاره کرد که به علت منفی بودن جز شاخص‌های اثرپذیر از سایر مؤلفه‌های است.

۴-۵. شناسایی روابط علی و معلولی در نقاط فرصت‌ها

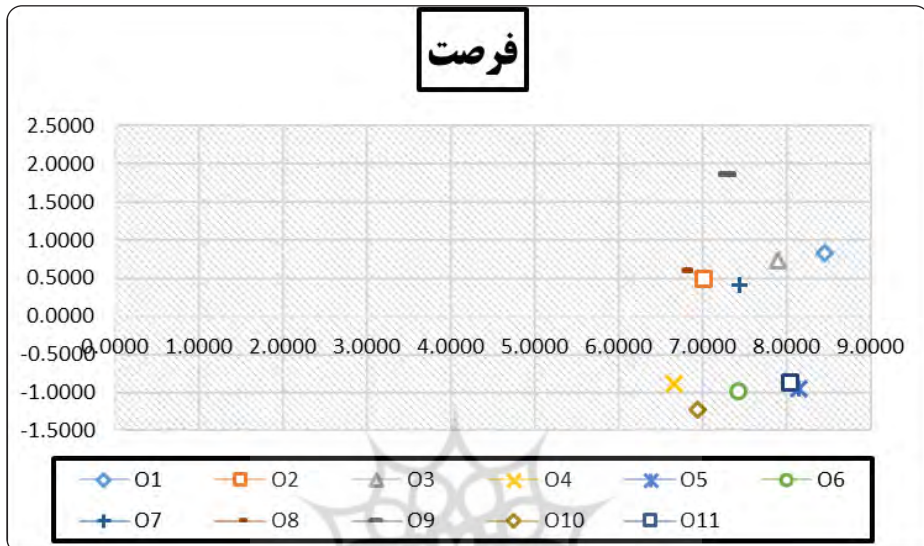
در جدول زیر نیز مقدار عوامل (Di+Ri) و (Di-Ri) مورد سنجش قرار گرفت که در ستون

افقی (Di+Ri) مؤلفه‌های حفظ و صیانت و حمایت طرح‌های توسعه شهر تهران از پهناهای حریم با کسب امتیاز (۸/۴۴) در جایگاه نخست واقع شده و نشان‌دهنده مقدار اهمیت و جایگاه آنها در بردار فوق است. همچنین مؤلفه‌های کاهش مشکلات اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، مدیریتی و... در پهنا حریم با اجرایی شدن مدیریت یکپارچه حریم در جایگاه آخر واقع شده است.

جدول ۵. شناسایی روابط علی و معلولی در نقاط فرصت‌ها

رتبه	محور عمودی Di-Ri	محور افقی Di+Ri	Ri	Di	فرصت‌ها
۲	۰٫۸۲۷۱	۸٫۴۴۸۸	۳٫۸۱۰۸	۴٫۶۳۷۹	حفظ و صیانت و حمایت طرح‌های توسعه شهر تهران از پهناهای حریم
۵	۰٫۴۸۱۸	۷٫۰۰۱۳	۳٫۲۵۹۸	۳٫۷۴۱۶	ساماندهی ساخت‌وساز و جلوگیری از تخریب اراضی کشاورزی و محیط زیست
۳	۰٫۷۳۲۷	۷٫۸۹۰۹	۳٫۵۷۹۱	۴٫۳۱۱۸	توجه هرچه بیشتر به مفهوم حریم در دهه‌های اخیر با برگزاری انواع همایش ملی و بین‌المللی
۸	-۰٫۸۷۹۸	۶٫۶۵۷۰	۳٫۷۶۸۴	۲٫۸۸۸۶	کاهش مشکلات اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، مدیریتی و... در پهنا حریم با اجرایی شدن مدیریت یکپارچه حریم
۹	-۰٫۹۵۷۷	۸٫۱۳۹۵	۴٫۵۴۸۶	۳٫۵۹۰۹	وجود مناطق گردشگری در حدوده حریم
۱۰	-۰٫۹۷۹۱	۷٫۴۱۹۴	۴٫۱۹۹۲	۳٫۲۲۰۱	تدقیق جایگاه مدیریت یکپارچه حریم در قانون برنامه پنجم
۶	۰٫۴۱۰۱	۷٫۴۲۹۷	۳٫۵۰۹۸	۳٫۹۱۹۹	همگرایی و توجه نسبی سازمان‌ها و نهادها در حفظ و صیانت از حریم
۴	۰٫۵۹۹۲	۶٫۷۶۹۴	۳٫۰۸۵۱	۳٫۶۸۴۳	وجود مناطق حفاظت شده جاجرود و پارک‌های ملی از لحاظ منظر و چشم‌انداز مطلوب حریم
۱	۱٫۸۶۳۵	۷٫۲۸۱۷	۲٫۷۰۹۱	۴٫۵۷۲۶	پذیرش رویکرد کمربند سبز در حفظ و صیانت از حریم
۱۱	-۱٫۲۱۹۵	۶٫۹۲۹۶	۴٫۰۷۴۶	۲٫۸۵۵۰	وجود اراضی باز و بایر در پهنا جنوبی نسبت به پهنا شمالی
۷	-۰٫۸۷۸۲	۸٫۰۴۲۸	۴٫۴۶۰۵	۳٫۵۸۲۳	عزم دولت و سازمان‌ها در راستای دستیابی به توسعه متوازن در حریم

نمودار ۴. نمودار علی فرصت‌های پیش روی حریم کلانشهر تهران

مأخذ: همان.

مقدار (Di-Ri) یا شاخص‌های علی (تأثیرگذار) یا معلول (اثرپذیر) هستند. اگر شاخص‌ها مثبت باشند علی، و اگر منفی باشند، معلول است. با این حال در بین شاخص‌هایی که علی هستند می‌توان به (حفظ و سیانت و حمایت طرح‌های توسعه شهر تهران از پهنه‌های حریم، ساماندهی ساخت‌وساز و جلوگیری از تخریب اراضی کشاورزی و محیط زیست، توجه هرچه بیشتر به مفهوم حریم در دهه‌های اخیر با برگزاری انواع همایش ملی و بین‌المللی، همگرایی و توجه نسبی سازمان‌ها و نهادها در حفظ و سیانت از حریم، وجود مناطق حفاظت شده جاجرود و پارک‌های ملی از لحاظ منظر و چشم‌انداز مطلوب حریم و پذیرش رویکرد کمربند سبز در حفظ و سیانت از حریم) اشاره کرد که با توجه به مثبت بودن آنها در مقدار (Di-Ri) بیشترین نقش و تأثیرگذاری را دارند و مابقی شاخص‌ها با کسب امتیازهای منفی جز شاخص‌های اثرپذیر هستند که از جمله آنها می‌توان به (کاهش مشکلات اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، مدیریتی و... در پهنه حریم با اجرایی شدن مدیریت یکپارچه حریم، وجود مناطق گردشگری در حدوده حریم، تدقیق جایگاه مدیریت یکپارچه

حریم در قانون برنامه پنجم، وجود اراضی باز و بایر در پهنه جنوبی نسبت به پهنه شمالی و عزم دولت و سازمان‌ها در راستای دستیابی به توسعه متوازن در حریم) اشاره کرد.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

رشد سریع شهرنشینی از یک طرف و عدم وجود سیاست‌های درست و طراحی نامناسب شهری، از طرف دیگر همراه با سایر عوامل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی باعث تغییر شکل و توسعه بی‌نظمی مناطق حریم کلانشهرها شده و زمینه مناسبی را برای رشد اسکان غیررسمی به وجود آورده است. در سال‌های اخیر شهرهای اقماری در اراضی پایتخت، حریمی برای توسعه آینده خود پیش‌بینی کرده‌اند که گاه با حریم شهر هم‌جوار تداخل و تعارض دارد و گاه تا خیابان‌ها و بزرگراه‌های معرف مرز محدوده شهر تهران نیز پیش آمده‌اند. قرائن نشان می‌دهد که ساخت‌وسازهای غیرمجاز در حریم تهران همچنان ادامه دارد. تحت چنین شرایطی در حریم پایتخت به دلیل ضعف مدیریت واحد و یکپارچه برای سازمان‌دهی مشکلات مذکور باعث شده که کنترل، مدیریت و هدایت چنین سیستم پیچیده‌ای در وضع موجود و هدایت و مدیریت آن با برنامه‌ریزی مناسب در آینده با مشکلات و دشواری‌های عدیده‌ای روبه‌رو شود. این مسائل و مشکلات در محدوده وضع موجود، نشان از کم‌وکاستی‌های نظام برنامه‌ریزی و مدیریت شهری و عدم توجه به حفظ و صیانت از حریم پایتخت و اراضی آن است. مطالعه، نقاط ضعف، قوت، فرصت و تهدیدات پیش روی مدیریت یکپارچه شهری نشان داد؛ افزایش ناپایداری زیست‌محیطی در حریم، عدم تطبیق محدوده پیشنهادی حریم کلانشهر تهران با قوانین موجود و ضعف هماهنگی در اجرا و سیاستگذاری در محدوده حریم پایتخت از نقاط ضعف حریم پایتخت هستند. از نقاط قوت موجود در محدوده حریم، توسعه کمربند سبز در جهت کنترل سکونتگاه‌ها، تنوع بسترهای محیطی در توسعه گردشگری، محیطی نسبتاً آرام و کم‌صدا و دور از هیاهوی شهری، اراضی گسترده برای زراعت و کشاورزی و وجود تنوع عملکردی در حریم پایتخت است، عوامل اصلی که مدیریت یکپارچه حریم را تهدید می‌کند عبارت‌اند از: عدم یکپارچگی در مدیریت حریم، عدم هماهنگی بین تصمیم‌گیران، مجریان و تصمیم‌سازان در مدیریت

یکپارچه حریم پایتخت و تغییر کاربری با دید و نگرش اقتصادی. کاهش مشکلات اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، مدیریتی و... در پهنه حریم با اجرایی شدن مدیریت یکپارچه حریم، وجود مناطق گردشگری در حدوده حریم، تدقیق جایگاه مدیریت یکپارچه حریم در قانون برنامه پنجم، وجود اراضی باز و بایر در پهنه جنوبی نسبت به پهنه شمالی و عزم دولت و سازمان‌ها در راستای دستیابی به توسعه متوازن در حریم از فرصت‌های پیش روی محدوده حریم است که با تحقق مدیریت یکپارچه حریم می‌توان به‌عنوان نقاط فرصت تلقی کرد. بر همین مبنا، با توجه به شرایط موجود و یافته‌های حاصل می‌توان نتیجه گرفت که عدم وجود مدیریت یکپارچه در نظام توسعه مطلوب فضاهای شهری و حریم آنها یکی از عوامل عمده و چالش برانگیز در حوزه نظام برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است. بنابراین تا زمانی که مدیریت هماهنگ و یکپارچه در مجموعه شهری تهران شکل نگیرد این اتفاقات در حریم و شهرهای اقماری واقع در آن، موجب بروز مشکلات زیادی برای شهر خواهد شد. با توجه به یافته‌های مطالعه حاضر پیشنهادهایی برای برون‌رفت از وضعیت حال حاضر ارائه می‌شود:

- برخورد جدی و همه‌جانبه سازمان‌ها و نهادها با هرگونه ساخت‌وساز غیرمجاز در حریم پایتخت،
- تقویت انسجام و یکپارچگی سازمان فضایی شهر و منطقه کلانشهری تهران،
- افزایش مدیریت یکپارچه در حریم شهر تهران برای کاهش هرگونه بورس‌بازی و سوداگری،
- ساماندهی و سیانت از محدوده و جلوگیری از هرگونه گسترش شهر،
- فراهم کردن امکانات نظارت بر ساخت‌وساز در حریم تهران.

منابع و مآخذ

۱. ابراهیم نیا، وحیده و زهرا عبدی دانشپور (۱۳۹۶). «سیاستگذاری در بزرگ‌شهر تهران: روش‌های واکاوی دوگانه یکپارچگی و غیریکپارچگی»، نشریه‌های هنرهای زیبا، دوره ۲۲، ش ۱.
۲. امینی، مهدی، یوسفعلی زیاری و عبدالرضا فرجی (۱۳۹۶). «بررسی و تطبیق راهبردهای مدیریت پایدار حریم کلانشهرها؛ تهران و کلانشهرهای جهانی»، سرزمین، سال چهاردهم، ش ۵۴.
۳. انوری، نعمت‌الله و سیدجمال‌الدین دریاباری (۱۳۹۷). «بررسی مسائل مدیریتی حریم کلان‌شهر تهران در ارتباط با روند فعلی و آتی تحولات کالبدی و جمعیتی»، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، دوره ۱۰، ش ۳۸.
۴. بافرانی، جمال و زهرا پروانه مهدوی (۱۳۹۴). «راهبردها سیاست‌ها و ملاحظات ناظر بر ساماندهی و آمایش درونی منطقه دوازده تهران»، مجموعه مقالات همایش تمرکززدایی و ساماندهی پایتخت.
۵. بردی آنامرادنژاد، رحیم (۱۳۹۵). «تحلیلی بر برنامه‌ریزی فضایی و الگوی توسعه شهرنشینی در ایران»، نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره هفتم، ش ۲۶.
۶. برک‌پور، ناصر و ایرج اسدی (۱۳۸۸). مدیریت و حکمروایی شهری، تهران، انتشارات معاونت دانشجویی دانشگاه هنر.
۷. توفیق، فیروز (۱۳۹۱). «در حاشیه طرح راهبردی حریم پایتخت (تهران)»، دوماهنامه شهرنگار، ش ۵۶ و ۵۷.
۸. داوودی، سیدمجید (۱۳۸۹). «امکان‌سنجی جابه‌جایی و انتقال مراکز سیاسی، اداری و اقتصادی پایتخت به خارج از تهران، بررسی مقدماتی ابعاد موضوع»، دفتر مطالعات سیاسی، شماره مسلسل ۱۰۳۴۶.
۹. رهنما، محمدرحیم، براتعلی خاکپور و غلامرضا عباس‌زاده (۱۳۹۴). «بررسی تأثیر قانون تعاریف محدوده و حریم بر ساختار کالبدی - فضایی آینده شهرها (نمونه موردی: شهر مشهد)»، فصلنامه مدیریت شهری، ش ۴۰.
۱۰. زیاری، کرامت‌الله، باقر فتوحی مهربانی و حسین فرهادی خواه (۱۳۹۵). «بررسی راهکارهای ساماندهی و تمرکززدایی از تهران و طراحی لگوی بهینه»، آمایش سرزمین، دوره هشتم، ش ۱.
۱۱. سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور (۱۳۹۴). طرح بازنگری ساختار نظام مدیریت و مالیه کلانشهر تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، شهرداری تهران.
۱۲. شهرداری تهران، اداره کل حریم شهر (۱۳۹۴).
۱۳. ضرابی، اصغر و مهدی جمالی‌نژاد (۱۳۸۹). «بررسی نقش مدیریت هماهنگ شهری در تحقق بخشی میزان امنیت اجتماعی، مورد پژوهشی: استان اصفهان»، مجله مدیریت شهری، ش ۲۶.

۱۴. عبدی دانشپور، زهره و مسعود تارانتاش (۱۳۹۵). «تحلیل اثرات گسترش برنامه‌ریزی نشده کلانشهرها بر محیط طبیعی پیرامون: رویکردی ویژه به منطقه کلانشهری تهران»، *باغ نظر*، سال سیزدهم، ش ۴۳.
۱۵. میره‌ای، محمد، امیر فتحی، سهراب امیریان و حاتم پرنیان (۱۳۹۵). «بررسی و تعیین اولویت‌های ساماندهی پایتخت در ایران»، *مجله جغرافیا و پایداری محیط*، ش ۱۸.
۱۶. محمدی، کاوه (۱۳۸۷). «مدیریت شهری یکپارچه و اهداف ایران ۱۴۰۰»، *ماهنامه شهرداری‌ها*، سال نهم، ش ۹۲.
17. Allen, Adrian, L.A, da Silva, Nilvo and Enrico Corubolo (1999). "Enviromental Problems Oprotunities of the Peri-Urban Interface and Their Impact Upon The Poor", Strategic Environmental Planning and Management for the Peri-urban Interface Research Project, Development Planning Unit (DPU) University College London.
18. Allen, Adriana (2003). "Environmental Planning and Management of the Peri-urban Interface: Perspectives on an Emerging Field", *Environment and Urbanization*, Vol. 15 No. 1, <http://eau.sagepub.com/content/15/1/135>.
19. Amoateng, Paul, Patrick B. Cobbinah and Kwasi Owusu- Adade (2013). "Managing Physical Development in Peri- urban Areas of Kumasi, Ghana: a Case of Abuakwa", *Journal of Urban and Environmental Engineering*, Vol. 7.
20. Ben Amer, Sara (2014). "Scenario Modelling as a Tool for Planning Sustainable Urban Energy Systems", *Journal Urban Futures-Squaring Circles: Europe, China and the World in 2050*.
21. Bengston, D. N. and Y. C. Youn (2006). "Urban Containment Policies and the Protection of Natural Areas: the Case of Seoul's Greenbelt", *Ecology and Society*, 11 (1), 3, <http://www.ecologyandsociety.org/vol11/iss1/art3>.
22. Bengston, D. N., J. Fletcher and K. Nelson (2004). "Public Policiesfor Managing Urban Growth and Protecting Open Space: Policyinstruments and Lessons Learned in the United States", *Landscape and Urban Planning*, 69.

23. Brankica Milojevic (2018). "Integrated Urban Planning In Theory and Practice", <https://www.researchgate.net/publication/325714737>
24. Briassoulis, H (2009). "Factors Influencing Landuse and Land-Cover Change", Land Cover, Land Use and The Global Change, *Journal of Encyclopaedia Of Life Support Systems (EOLSS)*, Vol. 1.
25. Chunyang, H., A. Zhang, O. Huang and Y Zhao (2016). "Assessing the Potential Impacts of Urban Expansion on Regional Carbon Storage by Linking the LUSD Urban and In Vest Models", *Journal of Environmental Modelling and Software*, Vol. 75.
26. Cohen Barney (2006). "Urbanization in Developing Countries: Current Trends, Future Projections and Key Challenges for Sustainability", *Journal Technology in Society*, Vol. 28.
27. Detcharat Sumrit and Pongpun Anuntavoranich (2013). "Using Dematel Method to Analyze the Causal Relations on Technological Innovation Capability Evaluation Factors in Thai Technology-Based Firms", *International Transaction Journal of Engineering, Management, Applied Sciences Technologies*.
28. Dascher, K. (2000). "Are Politics and Geography Related? Evidence from a Crosssection of Capitalcities", *Public Choice*, Vol. 105.
29. Eppler, Ulrike, Uwe R Fritsche and Sabine Laaks (2015). "Urban-Rural Linkages and Global Sustainable Land Use, Berlin", *Globalands*, IINAS (International Institute For Sustainability Analysis and Strategy), Berlin, Darmstadt, No. 4-75.
30. Garcia-López, M.A. (2010). "Population Suburbanization in Barcelona, 1991–2005: Is its Spatial Structure Changing?", *Journal of Housing Economics*, Vol. 19.
31. H. Jorgensen, Tine (2006). "Integrated Management Systems - Three Different Levels of Integration", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 14.

32. Hope, K. R. (1986). "Urbanization and Economic Development In The Third World", *Cities*, Vol. 3.
33. Kirk, M (2004). Ensuring Efficient Land Management In Peri-Urban Areas, World Bank Report, www.inweb18.worldbank.org/ESSD/essdext.nsf.
34. Liu, Y. and S.R. Phinn (2003). "Modelling Urban Development With Cellular Automata Incorporating Fuzzy-Set Approaches", *Computers, Environment and Urban Systems*, Vol. 27.
35. Low Choy, Darryland Sutherland, Cassara and Gleeson, Brendan and Dodson Jago (2008). "Change and Continuity in Peri-Urban Australia: Peri-Urban Futures and Sustainable Development", Monograph 4, Urban Research Program, Griffith University.
36. Pacione, M. (2003). "Urban Geography, A Global Perspective", 2th, London, Routledge.
37. Pendall, Rolf, Janathan Martin and William Fulton (2002). *Holding the Line: Urban Containment in the United States*, Washington, D.C: The Brooking Institution.
38. Pinheiro Cordeiro dos Santos Lima, Catharina and Caio Boucinhas (2016). "Challenges of the Urban Peripheral Landscapes", *Urbe, Rev, Bras, Gest, Urbana*, Vol. 8.
39. Savini, Federico (2015). Urban Peripheries: Reflecting On Politics and Projects In Amsterdam, Milan and Paris, *Environment and Planning C Government and Policy*, Vol. 33.
40. Sharifi Vandad (2009). "Urban Mental Health in Iran: Challenges and Future Directions", *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences (IJPBS)*, Vol. 3.
41. Sroufe, Robert (2017) "Integration and Organizational Change Towards Sustainability", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 162.
42. Stefan Siedentop, Stefan Fina, Angelika Krehl (2016). "Greenbelts in Germany's Regional Plans an Effective Growth Management Policy?", *Landscape And Urban Planning*, Vol. 145.

43. Sudhira, H.S. and T.V Ramachandra (2007). "Characterising Urban Sprawl from Remote Sensing Data and Using Landscape Metrics"; 10th *International Conference on Computers in Urban Planning and Urban Management*, Iguassu Falls, PR Brazil.
44. Szigetia C, G. Toth and D R. Szabo (2017). "Decoupling – Shifts In Ecological Footprint Intensity of Nations in Thelast Decade", *Ecological Indicators Journal*, Vol. 72.
45. Tacoli, Cecilia (1998). "Rural-Urban Interactions: A Guide To The Literature", *Environment and Urbanization*, Vol. 10, No. 1.
46. Thuo, Aggrey and Maina Daniel (2010). Community and Social Responses to Land use Transformations in the Nairobi Rural-urban Fringe, Kenya, Field Actions Science Reports, Institut Veolia Environnement (Kenya), No. 1867-8521.
47. Tieshan, S., H. Zhenhai, W. Lanlan and L. Guoping (2012). "Suburbanization and Subcentering of Population in Beijing: Metropolitan Area: A Nonparametric Analysis", *Chinese Geographical Scienc*, Vol. 22.
48. Wolfel, R. L (2002). "North to Astana: Nationalistic Motives for the Movement of the Kazakh Capital", *Nationalities Papers*, Vol. 30.
49. Wu, W.W., Y.T. Lee (2007). "Developing Global Managers' Competencies Using The Fuzzy DEMATEL Method", *Expert Systems With Applications*, Vol. 32.
50. Zhang, Q., Y. Ban, J. Liu and Y. Hu (2011). "Simulation and Analysis Of Urban Growth Scenarios for the Greater Shanghai Area", *Computers, Environment and Urban Systems*, Vol. 35.